

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i
književnosti

Vesna Đurčević

Misticizam u romanu Janko Borislavić Ksavera Šandora Đalskog
Mysticism in novel Janko Borislavić by Ksaver Šandor Đalski

Završni rad
prof. dr. sc. Goran Rem
dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2012.

SAŽETAK

Ovaj rad govori o životu i stvaranju Ksavera Šandora Đalskog, o njegovom utjecaju na kasnije književnike, o posebnostima njegova stila, o utjecaju filozofije na njegovo stvaranje i o tome koliko je život Đalskog utjecao na njegova djela i njihovo nastajanje. Osim toga, posebna pažnja je usmjerena na misticizam u njegovu djelu *Janko Borislavić*, jednu od bitnih posebnosti toga djela, aspekt protkan kroz cijelo djelo i koji mu daje određenu posebnost i različitost od ostalih djela te ga povezuje s europskim romantičarima. Misticizam se u ovome djelu očituje na više razina – u likovima, u njihovom načinu razmišljanja, njihovim odlukama i u događajima oko tih likova. Suptilno, ali opet jasno razdijeljeno je dobro i zlo, simbolički prikazano kroz realističke i impresionističke opise. Đalski se poslužio misticizmom kako bi vjerno dočarao sliku svoga Borislavića i njegovih unutarnjih sukoba

Ključne riječi: misticizam, Ksaver Šandor Đalski, Janko Borislavić, filozofija

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Ksaver Šandor Đalski – život i djelo.....	4
3. Roman Ksavera Šandora Đalskog <i>Janko Borislavić</i>	8
3.1. Pogled kritičara i teoretičara na <i>Janka Borislavića</i>	8
3.2. Povezanost <i>Janka Borislavića</i> s filozofijom.....	9
3.3. Elementi romanticizma, realizma i impresionizma u <i>Janku Borislaviću</i>	10
4. Misticizam u romanu <i>Janko Borislavić</i>	12
5. Zaključak.....	16
6. Literatura.....	17

1. Uvod

Ksaver Šandor Đalski, pravog imena Ljubomil Tito Josip Franjo Babić, rođen je u Gredicama 26. listopada 1854., a umro je također u Gredicama 9. veljače 1935. On zauzima posebno mjesto u hrvatskoj književnosti. Bio je vrlo zanimljiv kao autor, ali i kao političar i poznavatelj filozofije i okultnog – intelektualac svoga doba. Iako mnogo poznatiji po svojoj zbirci *Pod starim krovovi* autor je i romana *Janko Borislavić* koja po žanru balansira između pripovijetke i romana. Život Đalskoga se isprepliće s njegovim djelima, u njih vrlo često unosi dijelove svoga života, svojih ideala, stavova i znanja. Ostala Đalskijeva djela su: *Illustrissimus Battorych*, *U novom dvoru* te *Na rođenoj grudi*. Pored njih piše i politički roman *U noći* te tri povijesna romana - *Osvit*, *Za materinsku riječ* i *Dolazak Hrvata*. Svakako treba spomenuti i djela: *Iz varmeđinskih dana*, *Diljem doma*, *Tri pripovijesti bez naslova*, *Janko Borislavić*, *Bijedne priče*, *Đurđica Agićeva*, *Male pripovijesti*, *Radmilović*, *Ljubav lajtnanta Milića* i *druge pripovijetke*, *Sasma neobični i čudnovati doživljaji illustissimusa Šišmanovića*. Pored romana pisao je i književne članke, filološke oglede te političke i povijesne rasprave. U dva mandata bio je predsjednik Društva hrvatskih književnika, a 1903. godine izabran je za počasnog člana JAZU. Njegov roman *Janko Borislavić* donosi neka vrlo zamršena filozofska pitanja i opisuje unutarnje sukobe istoimenog glavnog lika. Tako je u to djelo utkan i misticizam, dodir s okultnim, nestvarnim, sferama ljudskih misli, religije i shvaćanja života, ljubavi i strasti. Stoga je taj dio posebno zanimljiv i proučava se u ovom radu. Misticizam u *Janku Borislaviću* bitna je stavka tog romana jer stvara dodir s dubinama ljudskog razmišljanja i stavova koji se čine drugačijima od uobičajenih.

2. Ksaver Šandor Đalski – život i djelo

Slika 1. Ksaver Šandor Đalski

Ksaver Šandor Đalski, jedan je od hrvatskih književnika s najdužim razdobljem rada, autor mnogih pripovijedaka i nekoliko romana, s posebnim stilom, načinom pisanja i razmišljanja. Petar Šegedin ga sažeto, ali precizno opisuje ovako: „Đalski se rodio 1854. u Gredicama kraj Zagreba, u kojima je i umro 1935. U literaturi se pojavio relativno kasno. *Vijenac* mu je tek 1884. objavio „jedan sastavak“ – kako on sam kaže – pod naslovom *Illusstrissimus Battorych*, pa time i započinje njegov literarni rad koji će, uz manje prekide, trajati sve do kraja njegova života, dakle oko pedeset godina, to jest više nego čitav život Augusta Šenoe. No i ne govoreći o Šenoi, Tomiću i Kovačiću, ali Novak i Kozarac i Vojnović, gotovo i Kumičić pa i Matoš i Šimunović, javili su se poslije njega i nestali prije nego što je on nestao.“ (Šegedin, 80) Isto tako, Šegedin ističe posebnost Đalskijevog stila i vrlo bitan utjecaj na kasnije autore od kojih je A. G. Matoš jedan od najpoznatijih. „Od Ksavera Šandora Đalskog naš prozni izraz, dakle, počinje bivati stvaralački u smislu kako ga shvaća stvaralačka književna kritika, da bi se s Matošem objavio, prvi put, kao zaista umjetnički izraz čitavim njegovim proznim beletrističkim djelom. Nema sumnje da se i prije njega javlja stvaralačka književna riječ, ali ona je gotovo sporadična pojava, izuzme li se djelo Ksavera Šandora Đalskog.“ (Šegedin, 80)

Dakle, Đalski, i sam veliko ime hrvatske književnosti, bitno je utjecao na još jedno veliko, kasnije ime – Antuna Gustava Matoša. Miroslav Šicel također ističe kako je njegovo dugačko stvaralačko razdoblje vrlo bitan podatak za Đalskoga: „Jedan od rijetkih hrvatskih književnika koji je uspješno djelovao u punom stvaralačkom naponu ne samo u okviru generacijske

pripadnosti književnoj stilsko-formacijskoj epohi u kojoj je započeo pisati, nego i mnogo duže, Gjalski se literarnoj publici predstavio kao pisac izvanredne spisateljske energije: iako i godinom rođenja, a i (istina, s malim zakašnjenjem) ulaskom u literaturu suvremenih naraštaja hrvatskih realista, tijekom je svog dugog života umjetnički aktivan i u razdoblju moderne (uklopivši se potpuno djelom proznoga stvaralaštva i u to stilsko razdoblje), da bi s perom u ruci bio nazočan u hrvatskoj književnosti čak i poslije I. svjetskog rata. Posljednji tekst, *članak Zagorje*, objavio je godine 1931. – punih pedesetak godina nakon prve objavljene pripovijetke *Illustrissimus Battorych* (1884.) kojom se odmah svrstao u sam vrh proze svog vremena. Nikakvo stoga čudo što je iza njega ostala golema zbirka od gotovo tridesetak svezaka literarne proze.“ (Šicel, 2003: 138)

Kada govorimo o stvaranju Đalskoga primjećujemo da gotovo svi teoretičari književnosti i književni kritičari ističu dva modela Đalskijeve proze: „Možemo zamijetiti kako se između dva modela Gjalskijeve proze ne može povući baš tako jasna i čvrsta granica, jer je ta granica zapravo vrlo labava i često dozvoljava prelijevanje iz jednog modela u drugi, što ćemo i vidjeti na primjeru njegovih fantastičnih pripovijesti. (...) Gjalskijeve radnje mogu se u dvoje razdijeliti. U takve gdje riše svoju duševnost, i takve u kojima riše svoju okolicu. U prvima vidimo Gjalskijevu filozofiju, u drugima njegov socijalno-politički credo. U prvima prikazuje Gjalski svoju unutrašnjost, u drugima svoj odnošaj prema društvu... Te dvije struje zrcale se i u stilu. Sasma drugim stilom pisane su njegove zagorske pripovijesti nego njegov *Janko Borislavić* ili *San doktora Mišića*, *Na veliki petak*, *Notturmo* itd.“ (Pogačnik, 85, 86)

Osim Pogačnik, ističe to i Šicel: „Cjelokupno književno djelo Gjalskoga rezultat je dviju u osnovi suprotnih piščevih inspiracija: jedna je bila, nazovimo je tako, *racionalno-didaktička*, a druga *emocionalno-sentimentalna*. Najbolja su mu djela nastajala tamo gdje je uspio spojiti jedno i drugo polazište. U prvom slučaju Gjalski je ušao u polemiku s društvenim problemima svoga vremena donoseći sa svog stajališta neke meritorne sudove kakvi su njemu i njegovu društvenom položaju odgovarali. Zbog podcrtavanja tendencije junaci često gube individualne ljudske, karakterne osobine i pretvaraju se u samo deklarativne tumače pripovjedačevih teza. Međutim, kad polazi od emocionalne inspiracije kao primarne, on ne teži ni za kakvim vrednovanjem, nego samo uočava i bilježi, predstavljajući se tada kao pravi realist. Pišući na taj način, Gjalski krugom svojih pripovijedaka sa zagorskim pejzažima i portretima plemenitaša postiže najviše svoje umjetničke domete, jer je ostao neposredan i vjeran životu s posebno razvijenim afinitetom za kreiranje vizualnog doživljaja detalja i snažnim

impresionističkim osjećajem za boje i stvaranje ugođaja uopće: to ga je i približilo modernistima.“ (Šicel, 2003: 157)

Petar Šegedin precizno je opisao stil Ksavera Šandora Đalskog: „Đalski je elegičar propadanja i nestanka hrvatskoga zagorskog plemstva, kritičar ondašnjeg društva, epik narodnog buđenja, traged ljudske sudbine i lirik ljubavi...“ (Šegedin, 81) Vezu između života i stvaranja Đalskog uočava Jasna Pogačnik: „Na osnovi Gjalskijevih autobiografskih zapisa, poznavanja njegova životopisa, ali i posebno njegove knjižice *K stogodišnjici moga oca* (1913.), saznajemo kako je Gjalski doista, i izvan književnosti, pokazivao interes za okultizam, spiritizam i telepatiju. Kako sam kaže, nakon smrti majke i oca 'svim se žarom bacio na izučavanje okultizma samo da nađe odgovora pitanjima duše: je li ih zauvijek izgubio“ (Pogačnik, 93)

Kada govorimo o Đalskome, neizostavno je spomenuti njegovu svestranost. Bavio se on i filozofijom i politikom i okultizmom. O tome govore Šicel i Prosperov Novak: „Za razliku od svojih književnih suvremenika, Gjalski je pokazao ne samo da dobro poznaje i vlastitu literarnu baštinu nego i neke europske književnosti (naročito ruske i francuske realiste), pa i filozofiju svog vremena (Schopenhauer!). Ta širina kulturnih i intelektualnih obzora djelotvorno mu je omogućila da u vlastitom stvaralaštvu ne ostane samo u poznatim tematskim i izražajnim okvirima hrvatskih pisaca realističkog razdoblja, nego i istodobno uklapanje u suvremene stilske, prije svega modernističke, secesionističke, tendencije u europskom kao i u našoj književnosti na prijelazu stoljeća.“ (Šicel, 2003: 139) A Prosperov Novak ističe i njegovu političku karijeru: „Dvije paralelne biografije, onu političku i onu književnu, oživio je najglasovitiji pisac realističkog stila Ksaver Šandor Gjalski. (...) Taj zagorski plemić potpisivao se pseudonimom koji je preuzeo od majke dok se pravim imenom zvao Ljubomir Babić. Poput Kumičića, Ante Kovačića ili Harambašića, Ksaver Šandor Gjalski premda političar, nikad nije bio vjernik neke političke stranke i njezine politike. Bio je neko vrijeme činovnik, bio je i aktivni političar, ali sve to na sasvim moderan način.“ (Prosperov Novak, 2004: 118)

Osim njegove svestranosti, često kada se govori o Đalskome spominju se njegove dvije glavne inspiracije: „Dva su nepresušna izvora iz kojih je Gjalski tijekom čitavoga svog stvaralačkog puta crpao teme i motive, nadahnjujući se na njima naglašeno emocionalno, bez obzira što je racionalno uvijek težio „da bude realist“. To su na prvom mjestu njegove

Gredice, rodna plemićka kurija u srcu Hrvatskog zagorja u kojoj je proboravio najveći dio svog života – najprije prvo djetinjstvo, a zatim i zrelo doba, sve do smrti. Posebno iz tih prvih djetinjih dana zasigurno mu najdublje ostadoše u sjećanju raskošne slike unutarnjosti dvorca, ispunjene baroknim portretima predaka, kao i, vjerojatno, maštovite priče o starim, lijepim vremenima kad su diližanse još bile jedino prijevozno sredstvo. Drugo mu je inspiracijsko žarište bio otac, u kome je on gledao prototip pravoga, poštenog rodoljuba Hrvata, branitelja hrvatskih municipalnih prava, predstavnika davnašnjeg plemićkog i plemenitaškog društvenog sloja koji se oduvijek odlikovao širokom dušom, dičio svojim porijeklom, a koji je – upravo u vrijeme Gjalskoga – počeo doživljavati polagano, ali sigurno, svoj suton.“ (Šicel, 2003: 141, 142) Jasno je, stoga, da je njegov život i ideali koje je upoznao kroz djetinjstvo i mladost bitno utječu na njegovo pisanje.

O stvaranju Đalskoga, Šicel vrlo dobro iznosi: „Jednom riječju, iako se o njemu ponajviše pisalo kao o glorifikatoru i pjesniku plemenitaškog svijeta i života u idiličnim ambijentima zagorskih dvoraca, slika Gjalskoga književnika zacijelo ne bi bila potpuna i objektivna bez jednako tako ozbiljna analitičkog pristupa i ostalim njegovim pripovijetkama i romanima, posebno pripovijestima iz suvremenog društvenog života Hrvatske, napose Zagreba, kao i stvaralačkim naporima autorovim da prodre u psihu hrvatskog građanskog intelektualca svog vremena, čime se, zapravo, predstavio kao jedan od velikih prethodnika Miroslava Krleže na tu tematiku. (...) U raznosadržajnom književnom opusu Gjalskoga istaknuto mjesto pripada i djelima u kojima se on tematski udaljuje od omiljenih motiva s oživljavanjem zagorskih kurija i njihovih plemenitaških stanovnika, kao i od realističkih analiza hrvatskoga društva svog vremena. Riječ je o pripovijestima i romanima s ozbiljnim piščevim pokušajima da se udubi u ljudsku dušu, pozabavi istraživanjem mističko-filozofskih problema čovjekovih. Začetak je tih piščevih preokupacija vjerojatno u njegovoj šopenhauerovskoj pesimističkoj viziji *beščutne i glupe* prirode, čijim se *neponjatnim* zakonima čovjek ne može suprotstaviti, poznati i iz sudbina mnogih njegovih junaka iz kruga pripovijedaka sa čvrstom socijalnom motivacijom.“ (Šicel, 2003:140, 151)

Nakon svih iznesenih podataka možemo sažeti podatke o njegovoj biografiji na nekoliko rečenica. Ksaver Šandor Đalski svakako je bio svestran, utkao je svoj život, svoje ideale u svoja djela. Vjerovao je u drugačiju politiku, bavio se filozofijom, okultnim i zanimalo su ga apstraktne stvari. Ksaver Šandor Đalski bio je sve samo ne jednostavan.

3. Roman Ksavera Šandora Đalskog *Janko Borislavić*

Hrvatski Faust, udaljen od klasičnog rodoljubnog lika, jaka poveznica s europskim književnostima, veza s europskim filozofima, Darwinizam u romanu, jaki unutarnji sukobi lika koji se prenose i na njegov izgled, bolna ljubav, neobične odluke, dosljednost sebi, žrtva za ljubav... sve su to motivi koje možemo pronaći u ovom romanu prepunom jakih, slikovitih opisa. Pa čak iako svi u njemu vide Fausta, Janko je Borislavić poseban, individualan lik u hrvatskoj, ali i europskoj književnosti, a djelo u kojemu se nalazi postavilo je temelje nekim kasnijim, velikim autorima.

3.1. Pogled kritičara i teoretičara na *Janka Borislavića*

Mnogi se književni kritičari i teoretičari bave romanom *Janko Borislavić*. Većina se njihovih teza temelji na usporedbama Borislavića i Fausta, no nalaze se i neka originalna zapažanja od autora do autora. Česte su i poveznice između Borislavića kao izmučenog intelektualca i Đalskoga koji je vodio sličan život. Književni kritičar Vereš vrlo poetski opisuje ovo djelo, iznoseći glavne motive i teme iz *Janka Borislavića*, obraćajući pozornost na ono na površini teksta, ali i ono dublje, ne toliko primjetno: „Smion poduhvat Đalskog roman je *Janko Borislavić*, ta gusta filozofstvajušča proza o našem hrvatskom Faustu. Kakva nam je bila kulturna povijest, koji su nas problemi zaokupljali, kakvim smo se sve kumirima klanjali, i pod čijim stjegovima svrstavali, pak koliko je bilo idealista, zanesenjaka, fantasa i vječnih harlekina, svih onih što blude po „labirintu duše“ i ne žive samo o hljebu?“ (Vereš, 1980: 197)

Dosta detaljan pogled na ovo djelo iznosi i Šicel koji dijelom citira Milutina Cihlara Nehajeva: „Borislavić je u punom smislu riječi slika jednog stanja intelekta na prijelazu stoljeća ne samo u nas nego i u širim europskim razmjerima, i premda umjetnički-literarno neadekvatno ostvaren u tom romanu, s podosta naivnosti, papirnatosti i bez analitičkog ulaženja u slojevitost psihi tog tipa hipersenzibilnog intelektualca s kraja stoljeća – Borislavić je, usprkos svemu, a posebno gledajući iz aspekta hrvatske književnosti, kao tema neobično važan i indikativan, jer je – da se još jednom poslužimo Nehajevom: „(...) junak (je) onog tragičnog konflikta koji je biljega čitave, može se reći, dublje literature u posljednjim desetljećima vijeka. Pozitivizam znanosti ne zadovoljava, sa svom sigurnošću svoje metode, filozofske duhove, kojima nije nedostajala vjera. Ostaje dvoje – ili sa Schopenhauerom vratiti

se skrajnjem odricanju, ubivši volju, ili sa Tolstojem tražiti smisao života u etici kršćanstva (...)“. Svoj odnos prema fenomenu prirode – kao još jedan univerzalni problem – Gjalski razmatra kroz prizmu analize nekolicine svojih književnih junaka toga novelističkog kruga. Tako Borislavić, primjerice, doživljuje prirodu kao nespoznatljivu, bezosjećajnu usmjeriteljicu ljudske sudbine i života, i razmišljajući na posve šopenhauerovski način, dolazi do zaključka da „(...) ne ide život za našim savršenstvom nego za divljim pregnućem nekakve volje koja ne zna niti može znati svoga cilja. I jest bez izlaza, bez oslobođenja. Eto, sva ta moja bijeda jest u tome što se ne usudih pomisliti da ljudski duh jest nešto (...)“, da bi na kraju zaključio kako je svemu tome kriva u svojim zakonitostima nedokučiva priroda: „(...) Svagdje, svagdje prevlada nas slijepa, bezrazložna volja besvjesne prirode, a onda da vjeruješ u sreću ljudsku!““ (Šicel, 2003: 151-153)

Ivo Frangeš također usporedio Borislavića i Fausta, ali dao i nekoliko originalnih komentara: „Borislavić je, dakle, s jedne strane nekakav hrvatski Faust. (...) ostala je činjenica da je *Janko Borislavić* u stvari dvonožna knjiga, da je to ideja koja se pokušala konstatirati kao literarna tema, ali je sve ostalo isključivo na pokušaju.“ (Frangeš, 1972: 24)

3.2. Povezanost *Janka Borislavića* s filozofijom

Osim Šicela u svojoj općoj kritici o *Borislaviću*, Nemeč također iznosi podatke o povezanosti Đalskoga s Borislavićem te o upućenosti Đalskoga u filozofiju o kojoj toliko mnogo piše u svom *Janku Borislaviću*, no čak i Nemeča najviše zanima povezanost lika Janka Borislavića i Fausta, a u svom članku o tom romanu uspijeva svesti radnju djela o kojemu piše na njegovu samu srž, pojednostavljujući u potpunosti radnju koja je inače puna opisa, svodi je na svega nekoliko sažetih, ali preciznih i točnih rečenica: „Za *Janka Borislavića* sam je Đalski u autobiografskim zapisima napisao da se dotiče „faustovskog problema zahađajući kod toga za tragovima naše hrvatske duše“. Borislavić, najbolji pitomac na teologiji, posumnja u kršćansko učenje, gubi uporište u vjeri, a odgovore na osnovna filozofska pitanja koja ga muče traži u pozitivnoj znanosti Darwina, Laplacea, Milla i Haeckela te filozofiji Schopenhauera i Hartmanna. Međutim, upoznavanja nakon svih mogućih teorija, taj „mučenik duha“ doživljava potpuno razočaranje svjestan da više ništa neće vratiti onaj mir i onu sreću koju mu je nekad davala naivna i iskrena vjera. Zapada u potpuni pesimizam i malodušnost, otuđuje se od svijeta, po cijeli dan sanjari. Ljubav prema Dorici samo je nova iluzija koju razbija spoznaja da su u osnovi svega slijepa volja i nagon, da su misli inferiorne

nagonu, da je ljubav samo „varka prirode“ u funkciji produženja ljudske vrste.“ (Nemec, 1993: 320)

Janka Borislavića muče teška, uzvišena filozofska pitanja. On teži ka odgonetavanju tih pitanja, a kada mu se učini kako je pronašao odgovor želi se izdići iznad te prirode koju je otkrio, želi dokazati da nije kao svi ostali, no na kraju ipak poklekne. Smatra osobnim porazom što je pokleknuo pod silom prirode, svoju ljubav prema Dorici više ne gleda isto, u njemu nastaje nova borba i novi problemi s kojima se ne zna nositi. Tu borbu u njemu samome analizira i Šicel, ponovno se služeći nekim starijim citatima Milutina Cihlara Nehajeva: „Upitanost pišćeva pred misterijem prirode i života, odnosno pred problemom koji muči i njegova junaka Borislavića, što se, zapravo, krije, „iza vječne pravilnosti prirodnih zakona“, a koja ga i vodi u misticizam, pa čak i okultizam, postoji u njemu još od najmlađih dana. Pišući gotovo istodobno s prvim pripovijestima iz zagorskoga života svog *Janka Borislavića* (objavljen 1887.) u kome je želio prikazati „tragove hrvatske duše“, ili, kako reče, „faustovski problem“ – Gjalski otvara posve nove tematske vidike u hrvatskoj književnosti: taj roman o Borislaviću, kako ja to u svojoj studiji utvrdio Milutin Cihlar Nehajev, i s njim se doista možemo složiti „(...) svjedočanstvo je borbe u duši autora samog – internacionaliziranje problema koji daleko prelazi okvir našeg milieua, obilježuje Gjalskoga kao pisca koji će u sva svoja djela unositi viši misaoni moment i tim otvoriti novu epohu (...)“ (Šicel, 2003: 152)

Slobodan Prosperov Novak također piše o *Janku Borislaviću*, još jednom ističući vezu s Faustom, ali i filozofijom: „U *Janku Borislaviću* primjenjuje pisac na hrvatsku građu posvema europska estetska mjerila. Nema tu više rodoljubne dirnutosti nad nečijom propašću. Roman je knjiga o hrvatskom Faustu, analiza hrvatske duše i njezine krhkosti, priča o čovjeku koji je najprije bio kršćanin pa je onda postao skeptik a na koncu ateist, to je knjiga koja bez okolišanja razlaže filozofiju.“ (Prosperov Novak, 2004: 121)

3.3. Elementi romanticizma, realizma i impresionizma u *Janku Borislaviću*

Pederin također spominje odmicanje od rodoljubne tendencije, još jednom naglašava povezivanje s njemačkim romanticizmom: „Odvojivši se od rodoljubne tendencije, Đalski je u *Janku Borislaviću* pokušao primijeniti apsolutna, evropska estetska mjerila na hrvatski roman, kojemu su u ono doba, dakle osamdesetih, pa i devedesetih godina 19. stoljeća u priličnoj mjeri nedostajali bliži i izravni dodiri s evropskim književnostima. U *Janka Borislavića* dolazi do afirmacije određenih romantičarskih nazora, točnije rečeno, nazora njemačke romantike.

Đalski se tim nazorima služi posve artistički u svom poigravanju s fabulom o Faustom. (Pederin, 1977: 191)

Bitnu dimenziju ovom romanu daju i opisi koji su vrlo realistični, detaljni i jasno dočaravaju prirodu i ambijent u kojemu se radnja odvija. „Izišavši napolje žurnim korakom, požuri se preko groblja i tek izvan ograde osjeti se sigurnom. Već se jako smračilo. Iz doline dugim je valom donnija vala u visinu posljednja pjesma pastira, ispremiješana s glasovima stada. Tamo negdje iza brda zaorio je obijesni kao kriomice večeri oteti kukurijek pijevca, iz staroga drvenog tornja zamnjelo večernje zvono; blagi mu anđeoski zvuci nježnim titrajem plovili u mirnom sivom zraku, ronili duboko u usnule dolove i gubili se daleko u kutovima planine i u klancima bregova, da se najzad rasplinu ondje negdje u rumenim visinama neba.“ (84)¹. Takvi bogati opisi svrstavaju Đalskoga u realiste. Osim opisa, Đalski ima još neke posebnosti u stilu, a među takve svakako ubrajamo i korištenje sjećanja u svrhu stvaranja posebne atmosfere: „U načinu pripovijedanja kod Gjalškoga ima posebnu funkciju sjećanje, koje oslobađa u čovjeku nekadašnje oblike raspoloženja, i ima sposobnost da stvori atmosferu u kojoj se nekadašnji doživljaji i impresije ponavljaju s posebnom živahnošću. (...) Opis počinje s općenitom perspektivom, prikazivanjem zagorskog krajolika, ali u dimenzijama ovog opisa doznajemo potanko ljepotu svakog dijela pejzaža“ (Lőkös, 2010: 154, 155)

Jasno je to vidljivo i po ovome citatu iz djela o kojemu govorimo; Đalski je iskoristio takav opis atmosfere za dočaravanje stanja u kojemu se nalazi Janko dok je odvojen od Dorice u Belini: „Njemu bijaše od potrebe plandovati bez cilja, da lakše misli na ljubljenu djevojku. I zbilja on je svejednako u duhu boravio uz nju. Sjećao se po sto puta svakoga joj trena očiju, svake njezine riječi, i uvijek mu je pred očima lebdjela kao u kakvu snoviđenju njezina mila prikaza. Uza to je osjećao tek spokojnost duše i bio prost od svake požudne želje.“ (87) U svome članku pod nazivom Lőkös uočava i elemente impresionizma u *Janku Borislaviću*. Kao primjere koji bio poduprli tu tezu navodi sličnosti s Onjeginom, impresionističke opise prirode, posebnu pažnju pridajući sceni kupanja Dorice na jezeru kada ju je Janko prvi put ugledao. Pored toga, kao impresionističke elemente Lőkös navodi i „doživljaj viđenja,

---

¹ Citirano prema: Ksaver Šandor Đalski, *Janko Borislavić 1962*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 51 Sve citate iz navedenog djela u seminaru donosim tako da na kraju citata u zagradu stavljam broj stranice na kojoj se citat nalazi.

mirisanja, sluha, kretanja, doživljaj boja i zvukova, naći ćemo bogatstvo tih motiva“ (Lőkös, 2008: 387)

4. Misticizam u romanu Janko Borislavić

Na samom početku ovoga dijela bitno je reći što je to zapravo misticizam. Hrvatski opći leksikon kaže: „misticizam (grč.), iskustvo neke nadnaravne stvarnosti“ (HOL,1996: 627) Ipak, u širem smislu misticizmom se smatra svaka filozofija koja vjeru pretpostavlja znanstvenom otkrivanju istine, intuitivskom i logičkom razmišljanju. Obično misticizam podrazumijeva neko duhovno iskustvo. Misticizma u ovom romanu nalazimo doista mnogo. Lőkös u jednom od svojih članaka o Đalskome naglašava kako se misticizam provlači kroz cijelo razdoblje stvaralaštva Ksavera Šandora Đalskog: „(...) razložno možemo pretpostaviti da mistična tematika u Gjalskijevu stvaralaštvu ima svoju genezu od početka do kraja njegove književne djelatnosti (...)“ (Lőkös, 2009, 398)

Između ostaloga i sam pogled na ljubav je mističan i neobičan, a to primjećuje i Pederin: „Ljubav i spolni nagon u romanu *Janko Borislavić* djeluju kao simbol zla.“ (Pederin, 1977: 190 knjiž krit. o kšđ). Ovakvo gledanje možemo potkrijepiti i višestrukim citatima iz djela: „Svladat ću ja i posljednji trzaj strasti, pa ću onda stupiti pred nju – i naša ljubav bit će samo ljubav, bit će vječno proljeće, neće se iz nje izleći jad, dosada, nepravilike, nesreće, u kojima najposlije prestaje ljubav! Da, da. Što mi je bila u prvi čas dok se tek divih njezinu tijelu? Ništa – ništa prama ovome užitku što ga osjećam otkad me je svladala svojom dobrom djevičanskom prikazom“ (87) Kada Borislavić nauči da je gotovo nemoguće odvojiti prirodu od ljubavi proklinje ju: „Ah, ti si to, ti si to, prirodu strašna, ti užasna, glupa, besvjesna prirodu!“ (111)

Janko Borislavić i sam je vrlo neobičan i mističan čovjek pa ne čudi kako je i radnja koja se odvija oko njega takva: „Za predmet svojih razmatranja uzimao je svaki put najteža i najzamršenija pitanja o najuzvišenijim no ljudskom razboru najmanje dokučivim stvarima“ (8); „Nekim raskošnim opojnim čarom podavao se mladić sili tih glasova i padao u daleko opčaranje, čisto ukočen i gotovo udaljen s ove zemlje i svega života. A onda bi popustio duši i zvonkim, nešto ustitalim i od osjećaja pridušenim glasom zapjevao pobožno-zanosno i odano: „*Magnificat anima mea Dominum...*“; zatim „*Laudate pueri Dominum...*““ (10)

„Nad svojom posteljom imao je kopiju Rafaelove *Madone*. Ne tek jednom, nego toliko puta zatekli ga pred slikom gdje upiljenim pogledima gleda divni ženski oblik a usne mu grozničavo šapću duge, duge molitve. U takav čas izgledalo mu je lice nekako žedno,

nategnuto, uleknute obično grudi sad se nadimale a iz grla hripali teški mukli uzdisaji. A onda bi se bacio na koljena, glavu sakrio u pokrivač postelje i uzeo vruće moliti, a kad bi lice opet pridigao, sjale bi mu u očima suze, no te oči plamtjele visokim nekim nadahnućem. I nijedan od drugova u spavaćoj sobi ne bi se mogao oteti silnomu dojmu te bi svi pokleknuli i uprli molitve k njoj – nedokučnoj djevici – materi sina božjega.“ (11)

Bio je Janko Borislavić neobičan, karizmatičan učenik u sjemeništu. Jednoga dana sve je iznenadio svojom odlukom da odustane od školovanja za svećenika. Od gotovo fanatičnog vjernika postaje skeptik. „Jest, ja ne vjerujem ni u šta. Ne vjerujem u sve ove komedije; sve to nije nego da ljudski um ostane slijep. Ne vjerujem – ne vjerujem ni u šta, sve to vaše puka je opsjena, puka mašta. Moje oči progledaše, i ja je vidim – sjajnu, veliku, uvijek tvoračku, tihu, besvjesnu prirodu koja nema nego ljudski hladni razum da se kroza nj sama spozna i kroza nj da svojim stvorovima pruža sreću i blagostanje dok ih na grudi svoji nosi. Ne vjerujem u vašega jedinoga Boga, stvoritelja neba i zemlje, ne vjerujem u božanstvo Kristovo, ne vjerujem u besmrtnost duše; sve to nije ništa drugo, nego što je bio i Zeus i Jupiter, i Fatum i Had, i Agnil i Višnu i Perun i Moloh. Oh, jedno je samo, a to je tvar i sila!“ (12)

Nakon odlaska iz sjemeništa Janko pokušava pronaći svoje odgovore u nekim drugim disciplinama, radi ono što najbolje zna – uči, ali i dalje ne pronalazi odgovore na svoja pitanja. Nakon nekog vremena saznaje da mu je umro brat i vraća se kući u Jazvenik. Bio je taj povratak vjerojatno vrlo bitna prekretnica u životu Janka Borislavića jer da se nije vratio nikada ne bi upoznao Doricu i pronašao odgovor u sebi, a ne u knjigama koje je pronašao. Vereš dobro primjećuje: „Za Janka kao da ima nade da će ga krotka cura izvući nekako na put „normale“ ali nade samo prividno jer Janko ne smije biti – kao ostali. I kad taj Janko napokon spozna da je izvedba nezanimljiva, da se sve ponavlja i da je najpametnije iz života se iskristi onda je takva kapitulacija pomalo i izraz autorovih klonuća, zašto smo tu gdje jesmo, tko to nama nesmiljeno upravlja, kakav će nam biti epilog i da li se ova tako kratka igra nastavlja?“ (Vereš, 1980: 197).

Janko je drugačiji. On se ne želi prepustiti užitcima ljubavi, ne želi da ga svlada strast te se tako opet vraćamo na početak i usporedbu ljubavi i spolnog nagona s dobrim i zlim. Dorica je opisana gotovo natprirodno, toliko uzvišeno i čisto da nam se ponekad čini kako je ona samo prikaza. „Ondje tik nad rubom vode, na izvaljenu crnom panju obraslu mahovinom, sjedaše mlado djevojčice. Niske vrbove grane zasjenjivale prostor. Već na prvi mah djevojka je morala

svojom neobičnom ljepotom poraziti svako živo oko. Sada samo što se ne spusti u vodu. Čista joj košulja lako i tek ponešto prikriva nježno joj bijelo tijelo, posve mlado – istom u prvom razvitku ženskoga života. Kao da je oživjela Canoviva *Psiha*.“ (29)

Kada govorimo o misticizmu nikako ne smijemo zanemariti motiv Jankova djeda Kristofora. On se poput duha stalno vraća u Jankovu podsvijest, s njime se Janko stalno uspoređuje. Pa iako je njegov djed već odavno mrtav, portret koji se nalazi u kući podsjeća Janka na sve priče o njemu, na usporedbe s njim koje je slušao godinama. On i sam vjeruje da je vrlo sličan djedu. Divi mu se, ali ta sličnost pridonosi njegovoj mucu i tragičnom kraju. „(...) Sad opazi na zidu lik djeda Kristofora. „Otkud taj ovdje?“ i Janko probljedi. Znao je naime da slika nije prije ovdje visila. Uvuče mu se u dušu nekakvo praznovjerno osjećanje. Nije on znao da ju je kasnar u slavu njegova povratka ovamo smjestio, misleći time gospodara svoga osobito obradovati, jer mu je poznato da je Janko odnekada najvolio taj portret. Janko je pak držao to nekakvom slutnjom. Dakako, pred razborom se njegovim taj čas to praznovjerno ganuće raspline u ništa, ali misao sama više ga ne ostavi.“ (135)

Nekada veliki intelektualac, vjernik ovdje gubi smisao za logično i prepušta se praznovjerju, iz vjernika je prerastao u skeptika i praznovjernika. Nakon pronalaska portreta Janko dolazi do novog neobičnog, nelogičnog, mističnog zaključka: „Pa – i jest – on se ubio kad je vidio da neće nikada izumjeti zlata – rekne Janko glasno, da tiše nastavi: - I ja sam se uvjerio o ništavilu pregnuća ljudskoga duha, pa mi je ono tek muke i bijede zadalo. Zašto da duljim? Napokon i askeza nije nego polagano samoubojstvo. Da, više je filozofije u njoj – ali vrag po filozofiji – no djed Kristofor uzeo otrova iz fiole, a ja ću nasljeđujući primjer druga u zvanju, staroga Seneke, prerezati sebi žile! I segne u džep za nožićem i sjedne mirno opet u naslonjač. Izvana prodirala polutama prvoga dana, i siva joj boja činila se Janku užasno dosadnom. Na obadva lakta prereže si uto žile.“ (135, 136). Janko zapravo u sebi vidi više djeda Kristofora nego što bi itko drugi primijetio. Njegov je djed želio stvoriti zlato iz olova ili blata, a Janko isto želi stvoriti zlato, ali ne materijalno već „zlato među osjećajima“. Janko želi doživjeti, stvoriti uzvišenu ljubav, onu ljubav koja neće robovati strasti i prirodnim nagonima čovjeka, a kada je shvatio, da baš kao ni njegov djed ranije, neće uspjeti ostvariti svoj cilj odustao je od života. Primjećuje to i Frangeš: „Borislavić, čiji je romantički predak Kristofor imao na tavanu nekakav laboratorij i u tom laboratoriju je tražio zlato, pa to zlato nije našao pa se ubio, Borislavić također traži zlato, ali to nije više materijalno zlato, ni alkemičko zlato, nego je zlato jedne moralne alkemije koju on ne može prevladati. Ne našavši moralno zlato, on gubi

želju za životom i umire ostavljajući Dorici, koju je zapravo upropastio, pa kasnije opet spasio, čitavo svoje imanje.“ (Frangeš, 1972: 25)

Misticizam u ovome djelu svoj vrhunac postiže na samom kraju. Borislavićeva smrt opisana je kao nešto krajnje uzvišeno i mistično, kao susret s božanskim bićem, ekstatično i uzvišeno: „Ovo bijahu posljednje riječi, izušćene u svijesti. Mirni san legne mu na lice koje se je sada prevuklo nekakvim blaženim sjajem. I najednom uzme u snu govoriti, najprije se razumjelo da sanja kako se još nalazi u sjemeništu kano klerik. I onda se sasvim jasno razumjelo da govori: - O – kako si lijep – veliki mučeniče! Slava tebi – hosana – dajte mi reverendu – ja ga vidim – on mi se prikazuje. – O Isuse, ti si dobar – ti mi pružaš ruku! – I slabim čudnim glasom zapjeva tiho – tiho: *Magnificat anima mea Dominum!* I zakrili rukama po zraku; za jedan čas bio je mrtav. „

Janko Borislavić bez misticizma nikako ne bi bio tako značajno djelo kakvo jest. Djelo koje opisuje kako kršćanin iz sjemeništa prerasta u skeptika, a nakon toga čak i u ateista vrlo je neobično, a kada se u to umiješa izostavljanje logičkog razmišljanja u svrhu shvaćanja viših pitanja svijesti i poimanja ljubavi svakako je riječ o velikome djelu. Misticizam je neizostavan pojam kada se govori o raznim religijama, kada se pokušavaju objasniti filozofska stajališta, ali ovdje je on upotrebljen kako bi se „običnom čovjeku“ dočarali neki stavovi, drugačiji način razmišljanja. Znajući kako je glavna publika Ksavera Šandora Đalskog bila malograđanska, dobivamo novi pogled na cilj misticizma ovog djela i kakav je dojam vjerojatno ostavljen na početnu publiku.

Zaključak

Za zaključak o ovom djelu više nego prigodan je citat sa samog početka djela: „Pravi tragični tipovi jesu vječni i ne stvori ih tek ma i najveći veleum nego se nalaze u krilu ljudskoga života i prije pjesnika i poslije njega. Zar zbilja misliš da među nama nema više Prometeja, Fausta, Ahasvera? O, ima ih, a neumolnom sudbom ganjani Edipi malo da nismo svi skupa. U tom ne može ništa opraviti ni samo naše javno pugarско doba – pak mi vjeruj, ne treba Faustu da se zaognjuje u sredovječnu učenjačku kabanicu; on podnosi i naš nelijepi kratki kaput i naš glupi cilindar. Najposlije bijeda ljudskog duha i srca jača je od Millove logike.“ (7) Ksaver Šandor Đalski svakako je bitno ime hrvatske književnosti. Janko Borislavić možda nije najpoznatiji lik iz njegove radionice, ali svakako je ostavio traga na kasnije autore, a vjerojatno i na mnoge čitatelje. Izmučen iznutra, na prvi pogled osoba čiji život ima predispozicije da bude savršen – pametan je, učen, vole ga i učenici i profesori, nasljeđuje bogat imetak, zaljubljuje se, ljubav mu je uzvrćena, ali on je i dalje nesretan, propada. Dokaz je to kako postoje ljudi koji se neće zadovoljiti onim prizemnim, materijalnim. Postoje ljudi koji imaju svoj cilj i drže ga se, ljudi koji neće odustati dok god ne postignu ono što žele, boreći se čak i protiv prirode. Nisu to ljudi koji će zavaravati sami sebe i spremni su priznati poraz kada shvate da je do njega došlo. Takav je bio Janko Borislavić iz istoimenog romana, a ako je istina da je Ksaver Šandor Đalski u njegov lik utkao dijelove autobiografije, bio je tada i on izniman čovjek. Misticizam je korišten kako bi dojam koji djelo ostavlja bio jači, možda u početku u blagoj izmaglici, ali na kraju svakome postaje jasno kakav je čovjek bio Janko Borislavić.

LITERATURA:

1. Anić, Vladimir, Rječnik hrvatskog jezika, Novi Liber, Zagreb, 2004.
2. Đalski, Ksaver Šandor, Janko Borislavić, u Pet stoljeća hrvatske književnosti, ur. Ivan Dončević, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
3. Frangeš, Ivo, Uvodna riječ; „Janko Borislavić“ i „Radmilović“ kao književna tema, *Croatica*, sv. 3, 1972.
4. Kovačec, Antun gl. urednik, Hrvatski opći leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.
5. Lőkös, István, Dvije dimenzije strukture Gjalskijeva romana „Janko Borislavić“, u *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2008.
6. Lőkös, István, Mističizam, okultizam ili simbolički pokušaji (Okulstično-mistične pripovijesti K. Š. Gjalskoga), u *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2009.
7. Lőkös, István, Pristupi Gjalskom, Matica hrvatska, Zagreb, 2010.
8. Nemeč, Krešimir, Romani K. Š. Đalskoga, u Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom, pr. Branimir Donat, Zagreb/Zabok, 1998.
9. Pederin, Ivan, Legenda o Faustu u romanu Janko Borislavić Ksavera Šandora Đalskog, u Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom, pr. Branimir Donat, Zagreb/Zabok, 1998.
10. Pogačnik, Jasna, Fantastična proza Ksavera Šandora Gjalskog, Dani hvarskog kazališta – Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti, HAZU/Književni krug, Zagreb/Split, 2000.
11. Prosperov Novak, Slobodan, Povijest hrvatske književnosti, sv. 2. Između Pešte, Beča i Beograda, Marjan tisak, 2004.
12. Sablić Tomić, Helena, Autobiografski diskurs Ksavera Šandora Gjalskog, Dani hvarskog kazališta – razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti i kazalištu, HAZU/Književni krug, Zagreb/Split, 2000.
13. Šegedin, Petar, Predgovor, u Pet stoljeća hrvatske književnosti, ur. Ivan Dončević, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
14. Šicel, Miroslav, Pisci i kritičari, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
15. Vereš, Saša, Smiješak i suza Ksavera Šandora Đalskoga, u Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom, pr. Branimir Donat, Zagreb/Zabok, 1998.